

REPRESSION, REPRISALS AND RETRIEVAL IN CATALAN ARCHAEOLOGY (1939-1940s): NOTES ON JOSEP DE CALASSANÇ SERRA I RÀFOLS

EVA SERRA I PUIG I BLANCA SERRA I PUIG
Universitat de Barcelona

RESUM

Aproximació a l'etapa biogràfica de 1939 a finals de la dècada de 1940 de l'arqueòleg Josep de Calassanç Serra Ràfols. El text explica les dificultats i l'exili intern soferts pel biografiat després de la derrota de la República, de l'ocupació franquista i de l'exili mexicà de Bosch Gimpera, pare de l'arqueologia hispànica i mestre de Serra Ràfols. L'article explica la complexitat política per establir unes noves relacions científiques catalanes, estatals i internacionals després de 1939 i després de la Segona Guerra Mundial. Es posa èmfasi en la creació de la Comissaria Provincial de Excavaciones de Barcelona de 1945, en el caràcter de xarxa patriòtica catalanista d'estudiosos d'aquesta comissaria a Catalunya i en la represa dels contactes del Consell Permanent dels Congressos Internacionals de Ciències Prehistòriques i Protohistòriques de Copenhaguen de 1948.

PARAULES CLAU

Arqueologia, repressió, franquisme, Catalunya, Barcelona.

Repression, reprisals and retrieval in Catalan archaeology (1939-1940s): Notes on Josep de Calassanç Serra i Ràfols

ABSTRACT

A review of the life of archaeologist Josep de Calassanç Serra Ràfols around 1939-1940s. The text explains the difficulties and internal exile suffered by Serra Ràfols after the defeat of the Republic, occupation by Franco's supporters and the exile in Mexico of Pere Bosch Gimpera, father of Hispanic archaeology and his teacher. The paper explains the political complexity of establishing new scientific relations between Catalonia, Spain and other countries after 1939 and after the Second World War. Emphasis is placed on the creation of the

Comisaría Provincial de Excavaciones de Barcelona (Commissioner's Office for Excavations of Barcelona Province) in 1945, the nature of this office in Catalonia as a patriotic, pro-Catalan network of academics, and on the resumption of contacts with the Permanent Council of the International Congresses of Prehistoric and Protohistoric Sciences of Copenhagen in 1948.

KEYWORDS

Archaeology, repression, Franco, Catalonia, Barcelona.

Aquest text pretén oferir algunes pinzellades d'una etapa de la nostra història que més o menys responguin al títol de la intervenció. En primer lloc, pretén situar l'ambient de replegament, escassetat, misèria i desastre moral –per depuracions i estraperlo– que respirava el país –tant per part dels exiliats de fora com per part dels exiliats de dins– i les formes de supervivència, dins del desastre, de les velles xarxes (IEC, Amics de l'Art Vell, estudis i activitats anteriors al franquisme). Es tracta de seguir el camí truncat de sectors del Noucentisme de la Mancomunitat i de la República dins la formació de noves xarxes d'actuació, és a dir, el difícil i precari enllaç entre el franquisme oficial i els vells noucentistes. En segon lloc, pretén situar les dificultats existents en la reconstrucció de les xarxes internacionals del món científic de la prehistòria després de les dues guerres, la nostra i la mundial (dificultats de permisos de sortida per raons polítiques i per raons econòmiques). I, en tercer lloc, pretén posar una mica de llum en el procés de construcció d'una xarxa d'estudiosos per part de la Comisaría Provincial de Excavaciones, amb col·laboradors de perfils molt diversos buscats per Serra Ràfols, una mena de xarxa de patriotes que van des de Sebastià Oller, empresari que introduí la margarina i finançà les excavacions de la Cova del Toll de Moià, fins a pagesos com Jaume Ventura de Vilassar de Dalt, lligat a les excavacions de la Cova de Vall de Serves, passant per comerciants com el senyor Ramos, vinculat a la construcció i la decoració, o el senyor Bassa, personatge destacat del magatzem de robes Can Macià de Barcelona, o per eclesiàstics com el pare Mampel del Forcall, o per professionals externs a l'arqueologia com l'historiador del dret d'Arenys de Mar, el senyor Pons i Guri. Es tractava de vincular gent fidel al país, interessada pel passat, amb voluntat d'adquirir coneixements de prehistòria i d'evitar estralls o pèrdues de jaciments arqueològics. Es pretén explicar com s'organitzà oficialment aquesta estructura fent de pont entre el

món oficial franquista i el món comarcal catalanista enmig de les lluites, en el si del règim franquista, entre Martínez Santa-Ollala i Alonso del Real, d'una banda, i García Bellido-Martin Almagro, de l'altra.

Josep de Calassanç Serra Ràfols va néixer a Maó l'any 1900, encara que en moltes ocasions, per error, aparegui com a data de naixement l'any 1902. No va anar a la guerra per la seva condició de reservista i estigué a punt de ser mobilitzat tot just quan aquesta s'acabava. El 26 de juliol de 1936, el Departament de Cultura el mobilitzava per al servei de protecció del patrimoni arqueològic. No s'exilià per raons familiars, perquè al seu càrrec, i encara solter, tenia una mare de més de vuitanta anys que depenia d'ell, la qual va morir el 1941, el mateix any del seu matrimoni.

Abans de la guerra s'havia dedicat sobretot a la professió: va ser professor de la Universitat Autònoma de Barcelona fins que el 1936¹ es projectà sobretot en la tasca de la creació del Museu d'Arqueologia de Barcelona, sota la direcció de Bosch Gimpera i en companyia de l'arqueòleg Josep Colominas i Roca. Aleshores ja havia escrit estudis conjuntament amb Bosch Gimpera i havia publicat el llibre *El poblament prehistòric de Catalunya* (1930). També en aquests anys tingué les seves connexions polítiques entre sectors catalanistes d'esquerra; en concret, col·laborà amb *Justícia Social* i després del Sis d'Octubre va contribuir a refer el Partit Nacionalista Català.² Però no tingué cap càrrec polític ni funció pública, cosa important per sobreviure en l'etapa posterior.

Els primers anys de postguerra són foscos. Només tenim el record de comentaris familiars sobre l'exili de Bosch Gimpera i la desfeta de la seva escola arqueològica. Entre els papers de casa n'hi ha d'abans i de després de la guerra i alguns de la mateixa guerra, però cap dels anys més immediats posteriors a la guerra. Des del punt de vista personal quedà momentàniament sense feina i almenys dos anys sense sou, la qual cosa l'obligà, com a tants altres, com per exemple el mateix Jordi Rubió i Balaguer, a buscar feina editorial, mentre la seva mare quedava obligada a pagar la *ficha azul* per evitar més represàlies. D'aquesta

1. Barcelona, 20 de setembre de 1945, carta a Telefònica en què reclama tarifa de particular.

2. Josep M. MURIÀ, *Vivències d'un separatista*, Barcelona, El Llamp, 1985. Murià reproduïx en aquest llibre un article seu publicat a *Butlletí d'informació dels Països Catalans*, 130 (novembre de 1971) intítulat: «De quan Josep de C. Serra Ràfols va fer política», en el qual explica com Serra-Ràfols va participar en la reconstrucció del Partit Nacionalista Català l'endemà del Sis d'Octubre.

 EVA SERRA I PUIG I BLANCA SERRA I PUIG

època són els dos llibres *La vida romana en España en la época romana* (Barcelona, Editorial Alberto Martín, 1944) i la més tardana *Los pueblos de la tierra* (de la mateixa editorial, 1952), i les col·laboracions dels volums de la Gallach.

Ell mateix, en una carta de 14 de desembre de 1947 adreçada a Batista i Roca, la primera rebuda després de les dues guerres, la nostra i la mundial –i la qual va arribar via els senyors Gili a través de la llibreria Bosch–, manifesta una forta actitud de desengany. Diu: «vaig tenir una molt grossa alegria en rebre la vostra lletra del 5 de juny i tenir, per fi, notícies vostres», i explica la desmoralització d'una societat abocada a l'estraperlo, un fet, escriu, «tal vegada universal i fruit horrible de la guerra, de la nostra guerra civil i de la guerra general [...] Per això cada dia em sento més inclinat a recloure'm a la llar, i el gran mal està en què la necessitat de viure priva de recloure's-hi del tot». Per les mateixes dates, però no sabem ben bé a qui s'adreça, escriu: «Hem passat uns anys que difícilment hauríem pogut preveure, tan plens de fets i tan tràgics, quan, pacíficament, visitàvem Mallorca o corríem per les planes inacabables de Castella. I el pitjor es que encara no hem sortit de la tragèdia ni podem preveure quan i com en sortirem». De fet, estava convençut que la cosa anava per llarg. Quan Batista i Roca li diu: «Sentiria molt descoratjar-vos però totes les impressions ací són que n'hi ha per dos anys almenys», li contesta: «Desgraciadament no em descoratges pas, i tots firmariem perquè això fos veritat. No hi ha aquí ningú que no estigués contentíssim de que això fos veritat. La meva contesta és molt pitjor, ja que fa: "sentiria molt de descoratjar-te però la impressió aquí és que n'hi ha per 20 anys almenys"», i es lamenta de la política dels homes de l'est, dels americans i dels anglesos que han contribuït a refermar el règim.

Quan el sentit de l'evolució de la Segona Guerra Mundial començà a canviar a favor dels aliats, es va començar també a permetre una certa mobilitat i Serra Ràfols va ser readmès al Museu d'Arqueologia com a conservador sota les ordres del nou director, Martín Almagro. Abans, el 1942-1943, ja ho explicarem, havia obtingut les excavacions de Mérida. En canvi va haver d'acomiar-se definitivament de la Universitat de Barcelona; potser amb alleugeriment, ja que, abans de començar les classes, els professors havien d'aixecar el braç davant dels alumnes i cridar «Viva Franco» i «Arriba España».³ Com tothom que es quedà i que havia de recuperar una feina, va haver de passar per la depuració, és

3. Les cartes de Navascues de gener de 1942 porten escrit a màquina pel mateix autor de la carta: «Saludo a Franco», «¡Arriba España!», en majúscules.

a dir, va haver de denunciar el nom d'alguna persona que hagués estat al servei de la República. Lògicament, la manera de fer-ho, sense que fos una denúncia de conseqüències immediates, era donar noms de persones de reconeguda trajectòria pública al servei de la República i en situació d'exili; en el seu cas esmentà el nom de Bosch Gimpera, que havia estat rector de la UAB, cosa que era un fet públic. Altres depurats van ser menys delicats i van donar noms com el de Serra-Ràfols.

Serra no havia de tornar a veure Bosch fins una dècada més tard, com explica al comte Begouen de Montesquieu, prehistoriador de l'Arieja, en carta del 22 d'agost de 1948:

Suposo que del nostre comú amic el prof. Bosch n'heu tingut notícies, més ara que resideix a París (19, Avenue Kleber, París xvi) com a cap de la Secció d'Humanitats de la Unesco.⁴ No fa molt, després de més de deu anys de no veure'l, que vaig tenir el goig de saludar-lo a Copenhaguen i recordar els temps ja tan allunyats anteriors a les darreres guerres, la nostra terrible guerra civil i la vostra no menys terrible guerra exterior, en les que tants amics han trobat la mort i altres l'exili.

El 1949 les vibracions no són bones, i en parlar de possibles congressos internacionals escriu a don Blas Taracena: «no parece que abunden precisamen-

4. Per cert, Serra lamenta que determinats sectors s'hagin aproximat a Bosch quan aquest ha disposat de pressupost des del seu càrrec a la UNESCO. El 22 de juliol de 1948, en comentar en carta al marquès de Lozoya (a qui sembla que escriu per obtenir recursos per a les excavacions de Mèrida) la reunió de Copenhaguen de 1948, de la qual parlarem més endavant, explica de Bosch Gimpera que «asistió a la misma y que espontáneamente dio solución al caso de su eventual participación en la delegación española, que habría podido originar alguna dificultad, pues, aparte de su prestigio personal científico, que es el de siempre, ahora está muy cortejado, como posible distribuidor de dólares de la UNESCO»; en aquesta carta explica que no fou possible aprovar el següent congrés a Budapest, on els hongaresos, diu, són tan comunistes com nosaltres, i que el màxim que ens podria passar és anar a parar a Sibèria «saludando en el camino a la Pasionaria». El Congrés de Budapest es faria a Suïssa (13 d'octubre de 1940). Les guerres i la política dificultaven els congressos; el 14 de novembre de 1949, Serra escriu a Taracena que ha rebut una circular per al proper congrés de prehistòria: «como recordará, la idea de Bosch era celebrarlo en el Próximo Oriente, en Damasco, pero desde aquella fechas los sirios creo que han fusilado dos gobiernos enteros, si no he perdido la cuenta. Suiza está ciertamente un poco más tranquila, de manera que no parece quede otra solución que la alpina». La situació de Síria no sembla pas que hagi canviat massa.

te los países “disponibles”. Claro que no sabemos lo que pasará en 1954, si el mundo se va estabilizando o se va desquiciando». ⁵ A més, les cartes revelen un món d'una gran precarietat; encara el 1952, Serra diu que Barcelona està desproveïda de carn i aquesta és caríssima. ⁶

Quan el 1948, després de quasi una dècada, Serra Ràfols es trobà a Copenhaguen amb Bosch Gimpera tingué alguns moments per explicar alguns aspectes de la seva situació de postguerra, que coneixem per una carta adreçada a Santa-Olalla –del qual ja parlarem– l'1 de juliol de 1949, en la qual defensava el Bosch del Sis d'Octubre i de la guerra, de la mateixa manera que ho havia fet davant d'en Bosch en relació amb Santa-Olalla:

Yo en Copenhaguen al hablar con Bosch y de las cosas que habían pasado y pasaban por aquí después de la guerra, le dije que, en mi posición de *depurado y sospechoso* [l'acusació sempre fou de *rojo-separatista*], en gran parte provocada por el hecho de ser discípulo, amigo y colaborador suyo, la única persona que, sin pedírselo, me había tendido la mano, prescindiendo noblemente de toda consideración de orden político y pensando únicamente en las consideraciones de orden humano (que es muy importante) y científico, había sido usted y que gracias a usted había podido seguir haciendo arqueología, cosa que en otra forma me habría visto obligado a abandonar, pues ni el hombre que, tan desgraciadamente para el estudio mandaron aquí [Almagro], ni los amigos «teóricos» de Madrid, tuvieron un momento para pensar en la situación mía, a pesar de conocernos desde tan largos años. Esto fue dicho muy suavemente pero muy firmemente y ante Taracena [Blas Taracena Aguirre], que era uno de los tales y que en su calidad de «manda más» y aprovechador de una situación en cuyo triunfo nada había hecho resultaba de los más obligados.

Serra devia a Santa-Olalla la incorporació professional a l'arqueologia a través de les excavacions de Mérida des de 1943. ⁷

5. 22 de novembre de 1949. Suïssa, doncs, esdevé ciutat de bancs i congressos.

6. Serra a Virgilio Viniegra, de Badajoz, 26 de novembre de 1952.

7. Barcelona, 21 de desembre de 1945, Serra a D. Antonio de La Torre, carta en la qual li explica que per manca de pressupost no ha pogut encara treure cap publicació. Les excavacions a Mérida en aquell moment eren una possibilitat professional gens agraïda i de poca compensació econòmica. Arribar a Mérida podia ser tota una odissea. El 1947 els avions no funcionen per manca de combustible (Ramos a Serra, 24 d'octubre de 1947). Hi ha qui es planteja anar a Mérida en vaixell via Cadis (Ramos, 8 de novembre de 1947). Trobar pressupost per a les excava-

La represa del treball com a conservador del Museu d'Arqueologia de Barcelona fou plena d'amargor. Ni Colominas ni Serra-Ràfols s'hi reincorporaren amb honors sinó de manera soterrada i penalitzats. D'entrada no els van reconèixer l'antiguitat, ni l'existència d'un lloc de treball fix.⁸ El nou director no era tan sols un mer franquista, era també un home de pocs escrúpols. En carta d'1 de juliol de 1948, Serra escriu a Santa-Olalla: «Por lo demás si [Bosch] desea volver a España es con todos los honores, me refiero al campo científico sin olvidar que alguien ocupa su lugar y no por méritos sino por derecho de conquista “a punta de baioneta”, como dijo con frase expresiva».⁹ En les cartes sovintegen les referències a un Almagro força barroer i de convivència molt incòmoda. El 26 d'agost, en carta al mateix Almagro, Serra-Ràfols no deixa de queixar-se del «canibalismo arqueológico» que impera en l'AEA (Archivo Español de Arqueología), del qual ell no participa, tot i que sap que Almagro va dient que «nunca se sabe lo que piensa Serra». Almagro, entre altres coses, li responia: «Yo quisiera ser tan reservado de carácter como ud. para ahorrarme disgustos, sin embargo, ya sabe que mi “exhuberancia cordis” me hace decir cosas, [pero] estas siempre son hijas de mi cordialidad». El nostre pare no sempre callava. Almagro signava treballs d'altres persones:

cions de Mérida suposava un gran esforç i ni les mateixes autoritats d'Extremadura reconeixien, aleshores, el valor de les seves ruïnes.

8. Això explica que amb l'arribada de Tarradellas millorés un xic la pensió de viduitat de la nostra mare. Per carta del 18 de desembre de 1947 adreçada a Tomàs Goñalons, secretari general de la Diputació de Barcelona, sabem que els anys d'ingrés i de serveis al Museu d'Arqueologia de Barcelona eren aquests: Martín Almagro, director, any d'ingrés 1939, anys de servei 8; Josep Colominas Roca, arqueòleg, any d'ingrés 1915, anys de servei 32; Josep de C. Serra i Ràfols, arqueòleg, any d'ingrés 1923, anys de servei 24; Francesc Font Contel, constructor, any d'ingrés 1916, anys de servei 31, i Llorenç Alomar Guillamet, ajudant, any d'ingrés 1920, anys de servei 27. La carta explica que primer es va dependre de l'IEC, fins que el 1923, amb la dictadura de Primo de Rivera, es va passar a dependre de la Diputació. Els conservadors Serra i Colominas no tenien reconeixement d'antiguitat i només cobraven en concepte de serveis prestats, no arribant ni a la consideració de treballadors a temps parcial. «Si la cosa continua així», diu la carta, «Colominas haurà estat 40 anys de servei i no tindrà cap reconeixement en el moment de la jubilació».

9. No sabem si hi hagué cap intent de repatriació de Bosch, però les referències a Bosch dels homes del règim sempre són elogioses; el 3 d'agost de 1948, el marquès de Lozoya, director general de Bellas Artes, escriu a Serra: «Tuve, en efecto, noticia detallada de lo ocurrido en Copenhaguen y me alegré mucho de la cordial actitud del Bosch Gimpera, para el cual guardo toda mi admiración».

EVA SERRA I PUIG I BLANCA SERRA I PUIG

Veo [escriu Serra el 23 de maig de 1947 a Joaquim Maria de Navascués, inspector general de Museus Arqueològics] que diversas de estas notas [les de les Memòries Anuals dels Museus] aparecen firmadas por sus autores y no por el director del Museo. Incluso se publicó una mía en esta forma, pero después, el amigo Almagro ha venido firmando todas las demás, bien que sólo una sea suya («Nuevo bronce griego hallado en España»). Las otras son de Maluquer: «La Instalación de restos paleolíticos»; de Castillo: «Las series griegas no emporitanas»; de Colominas: «Los bronces de Loseta»; de un sr. Quintana: «La colección de piedras talladas», y mía «La instalación de vidrios de excavación». Que las memorias propiamente dichas, el director encargue una parte a un funcionario a sus órdenes y las firme él, me parece bien, pero estos pequeños trabajos, que no tienen otra recompensa que el aparecer que uno los hace, los firme igualmente, acaso es excesivo. ¿No le parece?».

Navascués li contesta el 29 de maig:

Algo de lo que Vd. me dice presumía, exhorto a los directores de los museos a que no me manden solo la Memoria, sino algo más, pues deben dar ejemplo y estan obligados a ello; pero claro está, originales suyos, no de los demás con propia firma. Esto es una monstruosidad que lamento no haber descubierto antes.

D'altra banda, foren molt poc clares les actuacions estiuenques o de vacances d'Almagro al jaciment d'Empúries on treballaven soldats: «Ara y yan soldados picant, no sé quants, doncs no els vareitx veure, però y yan establertas cuatro líneas de bagonas». ¹⁰ El 22 [d'abril] de 1948 Joaquim Maria de Navascués demanava una fotografia sobre un Hermes que s'havia de trobar al Museu d'Ar-

10. Barcelona, Antoni Ramos Aguilar a Serra, 15 d'agost de 1947. No eren precisament soldats, sinó presoners de guerra. D'aquest tema se'n sap encara poc. No era només al jaciment d'Empúries que hi treballaren presoners de guerra, sinó també en casos com a l'empresa tèxtil de la SAFA de Blanes, tot i que els anys seixanta tant la SAFA com l'Ajuntament de Blanes ho negaven; però Ramona Aguilera hi havia tingut el seu pare, alcalde republicà de Rubí condemnat a mort i condonat amb treballs forçats a la SAFA, on els presoners vivien acampats en una mena de camp de concentració a la platja. Sobre soldats presoners treballant a les excavacions d'Empúries, F. GRACIA (2003), «Arqueología de la memoria. Batallones disciplinarios de soldados-trabajadores y tropas del ejército en las excavaciones de Ampurias (1940-1943)»; C. MOLINERO, M. SALA i J. SOBREQUÉS (ed.), *Una inmensa prisión. Los campos de concentración y las prisiones durante la guerra civil y el franquismo*, Barcelona, Crítica, p. 37-59. Dec aquesta darrera referència a l'arqueòloga Marta Prevosti i Monclús.

queologia de Barcelona. Aquesta no pogué ser feta perquè l'Hermes no hi era, i això portà a la necessitat d'explicar determinades irregularitats:

La fotografía de este Hermes no se pudo hacer por encontrarse en Ampurias. Cada año, al ir Almagro a pasar el verano en Ampurias, una cierta cantidad de piezas arqueológicas de aquella procedencia, entre las que se encuentran algunas de las más valiosas, por ejemplo el mosaico de Ifigenia, son desplazadas del Museo de Barcelona al de Ampurias, donde permanecen hasta el regreso del Director, y después, aprovechando circunstancias diversas, regresan a Barcelona. Alguna vez se ha hecho una lista de ellas, ahora ya no se hace. Se trata de una docena o docena y media de ejemplares: el citado mosaico y algún otro emblema, alguna escultura, algunas joyas, algunos vasos griegos. Estos, que siempre son ejemplares reconstruidos, en alguna ocasión llegan descompuestos y se vuelven a pegar. El transporte se hace en formas diversas, ya en el coche del Director, ya en un camión de la Diputación o del Ayuntamiento, cuya cesión se obtiene para el traslado de alguna maqueta o materiales de construcción o de muebles o de enseres que se utilizan allí durante el verano. Suelen acondicionarse bien y cuando el viaje es en camión lo común es que Font lo aproveche para desplazarse a La Escala. Castillo y yo, hemos manifestado a Almagro nuestra opinión contraria a estos desplazamientos, que creemos totalmente innecesarios, pero la discusión es muy difícil. La verdad es que pienso que tales repetidos viajes son sencillamente peligrosos para la integridad de las piezas [...]. Hacerlo dos veces al año con las mejores piezas de Ampurias [...] me parece completamente nocivo [Almagro ho fa de cara als *visitantes veraniegos*]. [...] Además la parte digamos de papeleo se lleva de la manera más descuidada y, palabra de honor, sería bien difícil en este momento decir dónde se encuentran determinados camafesos y otras piezas pequeñas. Ni que soñar que tales desplazamientos se hagan constar en las papeletas del catálogo.

No sembla, doncs, que l'actuació d'Almagro fos massa edificant. Santa-Olalla, en carta del 13 de maig de 1947, escrivia: «Ya veo que las historias de mi discípulo Almagro son siempre tan edificantes en todos los terrenos, lo mismo profesional que económico.¹¹ De ellos es el mundo...». El 22 d'octubre del 1948 Santa-Olalla es desmarca dels que anomena «los dictadores arqueológi-

11. Per via oral se sap que els llençols d'Empúries que portaven l'anagrama MA (Museu d'Arqueologia) se'ls apropià MA (Martín Almagro), i que al Museu es feia des de sabó fins a fideus.

cos», «que con su pan se lo coman». La convivència amb Almagro va ser, pel que sembla, molt difícil d'entomar, tot i que l'any 1944, en marxar d'excavacions al Sàhara, aquest es veié obligat a deixar un trimestre Serra-Ràfols de director accidental. L'animositat i la poca finesa d'Almagro expliquen que Serra-Ràfols intentés sense èxit, a inicis dels cinquanta, bescanviar la plaça de conservador del Museu per una plaça amb perfil d'arquitecte de la Diputació de Barcelona, amb la intenció, d'altra banda, d'articular una xarxa de museus locals.

Les dificultats de les comunicacions amb en Bosch els primers temps degueren ser considerables. Bosch, de fet, desapareixia de Catalunya. Sembla que la relació per correspondència amb el Bosch de Mèxic degué ser prou difícil. Santa-Olalla explica en carta del 25 de juny de 1949 a Serra: «he llegado a traer cartas desde Portugal que Bosch Gimpera había escrito a Pericot y que no se atrevían a confiar al correo». En una carta del 16 d'octubre de 1948 a Antonio Mesquita de Figueiredo, de Lisboa, diu Serra:

Infeliçment jo no puc correspondre en la mateixa forma a les demandes que em fa. El llibre de referència de Bosch-Gimpera no es troba a la venda a Espanya. Han arribat aquí un cert nombre d'exemplars per diversos camins, sempre difícils, però fins ara no és a cap llibreria i dubto que hi sigui mentre la situació política sigui igual. Crec que el millor seria escriure al mateix professor Bosch [aleshores ja a París], l'adreça del qual em sembla li donava, 19 Avenue Kleber, París XVI.

Haver estat deixeble de Bosch no era una bona targeta de presentació. El 16 de desembre de 1948 escriu Serra a J. Sanvalero Aparici, que ha tret unes oposicions a Granada, i el felicita per tal com, tot i que no havia estat fàcil, s'havia imposat la seva superior qualitat: «Les simpaties de què disfruta l'amic Santa-Olalla es fan extensives als que col·laboren amb ell de la mateixa manera que en certs medis l'haver estat deixebles d'en Bosch és considerat una mica pecaminós».¹² La idea la torna a repetir en carta a Blas Taracena, director del Museo Arqueológico de Madrid, el 21 de febrer de 1949, quan, a propòsit de la creació d'un possible «nuevo Instituto de Prehistoria Mediterranea», de la teòri-

12. En carta del 16 de desembre de 1948 a San Valero Serra, diu que Pericot i Santa-Olalla són els millors deixebles de Bosch, i que San Valero, que és deixeble dels dos, és la tercera generació d'arqueologia de la península Ibèrica.

ca creació del qual Serra se n'ha assabentat «por la cubierta del último volumen de *Ampurias*», diu:

Supongo que los «viejos», que tenemos sobre la conciencia el haber sido discipulos de Bosch y seguir siendo sus amigos, no tendremos ninguna relación con el nuevo Instituto, cosa que por otra parte tampoco deseamos. En general lo que desearíamos es contar con elementos de trabajo, con una cierta libertad y autoridad para reclamarlos [alguns fons econòmics] como en los tiempos del «Instituto»; por ejemplo poder hacer fotos y planos y dibujos cuando los necesitásemos, viajes cortos, prospecciones (no excavaciones), estudios sin necesidad de que tuviésemos que pagarnoslos.

Però passats els anys més negres, no obstant no comparables amb els empresonaments ni amb els afusellaments d'aquells anys, el nostre pare va tenir dos paraigües en dos moments correlatius. El primer paraigua fou Julio Martínez Santa-Olalla amb Epifani de Fortuny, baró d'Esponellà, i el segon, Agustí Duran i Sanpere.

La fase del baró d'Esponellà té unes manifestacions humanes prou exòtiques, una d'elles representada per Julio Martínez Santa-Olalla, un falangista de primera hora enfrontat als franquistes de darrera hora encapçalats per Martín Almagro, deixeble seu. És una mica complex refer aquest moment històric, que és de fet un moment d'intent de reconstrucció de l'escola de Bosch Gimpera i de la tasca arqueològica de l'IEC en uns anys negres, i amb relacions paradoxals.¹³ Julio Martínez Santa-Olalla, nascut a Burgos el 1905 i deixeble d'Obermaier i de Bosch Gimpera, es manifesta com un home del règim des de primera hora però abocat a enfrontar-se amb altres del règim més d'última hora, com García Bellido i Martín Almagro. El cert és que dins l'arqueologia de l'Estat espanyol es manifestaven dos sectors:¹⁴ el de Santa-Olalla, vinculat a la formació de Bosch Gimpera i aliat al baró d'Esponellà, el qual adoptà el meu pare com a expert

13. Cosa que també cal explicar pel fet que Serra era, segurament, quasi l'únic que coneixia perfectament les excavacions realitzades a Catalunya de 1926 a 1949. El 2 de febrer de 1949 escriu al prehistoriador Carlos Alonso del Real, deixeble de Santa-Olalla, que a la província de Barcelona hi hagué excavacions de 1926 a 1938, i que, encara que durant la guerra n'hi hagueren poques, n'hi va haver, explica, a Barcelona, Badalona, Sabadell i Sant Cugat. De 1939 a 1945 no n'hi hagué i es reprengueren, diu, el 1946.

14. San Valero, 21 de juliol de 1945; Pallottino, 20 de desembre de 1948.

en excavacions arqueològiques, i el de García Bellido i Martín Almagro. Santa-Olalla ha estat titllat d'arqueòleg nazi; no ho sabem, només el podem veure des de la correspondència com a comissari general d'Excavacions i aquesta correspondència només mostra formació alemanya i estudis amb Bosc Gimpera. Hi ha moltes cartes entre el nostre pare i Santa-Olalla que verifiquen l'existència de velles relacions entre Santa-Olalla i Bosch Gimpera¹⁵ i de Santa-Olalla amb Puig i Cadafalch.¹⁶ Amb tot, les relacions de Santa-Olalla amb en Bosch sembla que s'havien refredat força ja arran dels fets del Sis d'Octubre i de la mort d'un germà de Santa-Olalla a la Barcelona del 19 de juliol. En tenim notícia a través de les cartes que parlen de la reunió de Copenhaguen de 1948, que fou la primera reunió d'arqueòlegs del món, després de la nostra guerra i de la Segona Guerra Mundial, a la qual, de tota manera, Santa-Olalla celebrava que Bosch Gimpera hagués pogut anar des de Mèxic i com a delegat de Mèxic.¹⁷ El nostre

15. Madrid, 26 de juliol de 1945, Santa-Olalla a Vicente Renom, president de la Institució Bosch y Cardellach de Sabadell; escriu que ha fet una sèrie d'excepcions amb el Museu de Sabadell perquè «conozco el Museo de la ciudad como discipulo que fuí del profesor Bosch Gimpera y a las grandes relaciones que los sres. Colominas y Pericot han tenido siempre con el mismo», i per tant commina que ajudin tant com puguin les excavacions de Serra Ràfols i Colominas.

16. Hi ha diverses cartes des de Madrid en què Santa-Olalla demostra que està preparant un article en un volum d'homenatge a Puig i Cadafalch, i en les quals demana que se saludi de part seva a Puig i Cadafalch, i fins i tot parla de l'*amigo Aramon*: 29 de desembre de 1945, 23 d'abril de 1947, 6 de maig de 1947, 11 de març de 1949; i que coneix la vida soterrada de l'IEC: 24 de setembre de 1947, 27 de novembre de 1947.

17. Hi havia un distanciament entre Bosch i Santa-Olalla que caldria conèixer millor, però que el fa evident el creuament de cartes Serra/Santa-Olalla (Barcelona, 20 de juny de 1949) i Santa-Olalla/Serra (Madrid, 25 de juny de 1949). Serra escriu que acaba de rebre una carta de Bosch Gimpera: «Me habla del libro de Vd., es decir del *Esquema*, diciendome tiene noticia de él, pero que no hay nadie que en París lo tenga para verlo y le interesaria conocerlo como las demás cosas de la Comisaría. Aunque en los tiempos horribles de la guerra pudiese haber acciones discutibles, creo han de ser ya olvidadas, especialmente al pensar que Dios nos libre del personal que ha venido a substituir al antiguo en muchas partes. Si no se lo puede mandar, yo le prestaré el mío pues es útil lo conozca. Estando en Méjico, Bosch sufrió de falta de información, però pude ver en Copenhaguen que seguia siendo el arqueólogo español de mayor prestigio internacional». Serra vol fer entendre a Santa-Olalla (Barcelona, 1 de juliol de 1949) que dins el republicanisme no tothom era de la FAI, i afegeix que Bosch té les seves arrels polítiques lligades en aquella realitat: «Bosch, políticamente no puede evolucionar pues su suerte esta decidida en este orden y el régimen tampoco ha hecho nada para atraerse al pequeño grupo de gente de valía que emigraron y hay muchísima gente interesada en que no lo haga, sinó preguntaselo al virrey [Almagro] que sabe que por ocupar cargos usurpados, si esta política de atracción se hubiese llevado a cabo, no

pare també hi era, i després de moltes trifulgues per obtenir passaport (el paper de Santa-Olalla i del baró d'Esponellà va ser decisiu per obtenir-lo)¹⁸ va abraçar emocionat Bosch Gimpera després d'una dècada de separació. Aquestes cartes permeten observar que dins el règim hi havia molta animositat contra Santa-Olalla, i que Santa-Olalla va tenir a Copenhaguen el reconeixement internacional de Gordon Childe, que votà per ell com a representant de l'Estat espanyol per al Consell Permanent dels Congressos Internacionals de Prehistòria, però Taracena portava ordres concretes contra Santa-Olalla i en favor de García Bellido, mentre que Bosch s'inhibia per desinterès en un afer que ja quedava prou lluny d'ell.¹⁹

Una data assenyalada, doncs, de recomposició de les relacions científiques arqueològiques i prehistòriques, després de la nostra Guerra Civil i de la Segona Guerra Mundial, va ser la reunió del Consell Permanent dels Congressos Internacionals de Ciències Prehistòriques i Protohistòriques de Copenhaguen de l'1 al 24 de juny de 1948. Aquesta trobada permet veure les dificultats d'aquesta

le quedaba [salida]». La llarga resposta de Santa-Olalla a la primera carta permet veure que el distanciament procedeix de l'opció política de Bosch des del Sis d'Octubre i en el curs de la guerra, en contrast amb els patiments familiars de Santa-Olalla (entre els quals hi havia l'assassinat d'un germà), i per una dura carta de recriminació feta per Santa-Olalla a Bosch en aquells anys. Malgrat tot, diu Santa-Olalla que li ha estat lleial encara que ell ara no el reconegui com a deixeble i que sempre li ha enviat les publicacions a Mèxic des de Portugal. En carta de 22 de desembre de 1949 escriu a Serra que ja ha enviat el seu llibre *Esquema* a Bosch Gimpera.

18. Cartes des de Barcelona de Serra a Santa-Olalla sobre el tema del passaport: 1 i 6 de juny de 1948. També per exemple, el 14 d'abril de 1948, Serra escriu al professor Amadeo Maiuri, president del Comitè Executiu del bicentenari de les excavacions de Pompeia, felicitant-lo per la celebració però afegint que li és molt difícil assistir-hi personalment «per les dificultats de tot ordre que hi ha per sortir d'Espanya»; amb tot, li demana informació per poder-la fer extensiva a alguna publicació arqueològica peninsular. Tampoc va poder anar al III Congrés Internacional de Toponímia a Brussel·les, com tampoc no havien pogut sortir els col·legues de l'IEC a la reunió de la Unió Acadèmica Internacional de Brussel·les de juny de 1949, per raons de passaport. Sí que va poder assistir a la trobada de la Unió Acadèmica en Bosch, director aleshores de la secció d'Humanitats de la UNESCO: «Hereusement le prof. Bosch-Gimpera, directeur de la Section d'Humanités de l'UNESCO et membre de le dit Institut, a réussi à assister parce qu'il se trouve déjà, depuis 1939, de l'autre coté du rideau» (Serra a M. O. Jodogne, Barcelona, 6 de juliol de 1949).

19. Barcelona, 1 de juliol de 1949, Serra a Santa-Olalla.

recomposició.²⁰ És la primera trobada²¹ al cap d'una dècada, i ens sembla que l'única i darrera, entre el nostre pare i en Bosch Gimpera, i permet veure els canvis de personal amb el pes adquirit pel nou director del Museu d'Arqueologia de Barcelona, Martín Almagro; també permet veure les tensions entre el sector Santa-Olalla i el sector García Bellido, així com la continuïtat del prestigi de Bosch Gimpera. Estava pendent la representació de l'estat espanyol en el Consell Permanent. En el nou context Bosch Gimpera va preferir inhibir-se i no prendre partit. L'opció de Gordon Childe fou a favor de la candidatura de Santa Olalla però triomfà la candidatura de García Bellido com a delegat espanyol o, millor dit, la candidatura del sector Martín Almagro. Sembla que hi havia bones relacions entre Santa-Olalla i Gordon Childe. Santa-Olalla escrivia el 23 d'abril

20. Serra Ràfols rebé la circular d'invitació el febrer de 1948 en qualitat de membre del Consell permanent dels Congressos Internacionals de Ciències Prehistòriques i Protohistòriques, de part del secretari general del Consell Permanent, el senyor M. Johs Böe, del Museu de Bergen (resposta de Serra a Böe, 27 de febrer de 1948, content «de la reprise des activités» dels congressos). Serra ho va comunicar a l'IEC (encara que aleshores no n'era encara membre, en fou a partir de 1949) perquè pensava que calia mantenir com fos les relacions internacionals. En aquesta carta al senyor Ramon Aramon, secretari general de l'IEC, Serra explica que l'esmentat consell ha reprès les activitats i que, segons l'acord pres a Oslo el 1936, un congrés havia de tenir lloc a Budapest el 1940, i que ara el ministre d'Instrucció pública d'Hongria havia proposat fer el congrés en aquella ciutat la tardor de 1949. Serra explica a Böe la situació de Bosch Gimpera i li'n dóna l'adreça de Mèxic, indicant-li que no podien mantenir separat «tant eminent prehistoriador per simples raons polítiques». Segons explica Serra a Santa-Olalla (19 de març de 1948), aquest Consell s'havia constituït el 1932 a Berna amb la intenció de celebrar un congrés cada quatre anys; la primera trobada havia estat a Londres el 1932 i la segona el 1936 a Oslo, i la tercera estava fixada per a Budapest el 1940. «Existia», explica Serra, «un Consejo Permanente del que formábamos parte Bosch, Obermaier, Taracena y yo. Confieso que habia olvidado completamente este hecho cuando, hace pocos días, recibo una circular firmada por el secretario general del Consejo Permanente, Johs Böe del Bergens Museum». La invitació va aixecar totes les alarmes i les intrigues «para privar que yo vaya y para impedir que ud. forme parte del CP» (Serra a Santa-Olalla, 4 d'abril de 1948). Encara aquest dia, Serra demana a Böe els noms dels col·legues danesos del CP, i li explica que el 1936 en formaven part els danesos J. Brøndsted, Friis Johansen, H. C. Broholm i Thergel Mathiassen, però que després de dotze anys ignora quins han estat els canvis. En el cas de Serra-Ràfols es dóna, doncs, la paradoxa d'una persona amb tasques importants i reconegut internacionalment però que, per exemple, no és convidat als congressos d'arqueologia peninsulars, com el Congrés d'Elx-València, un dels primers congressos peninsulars d'arqueologia de postguerra (carta de 4 de desembre de 1946).

21. En carta a José Fernández López de Mérida (21 d'agost de 1948), Serra diu té un gran interès d'assistir a la reunió de Copenhaguen «por ser la primera que se realizaba después de la guerra».

de 1947 a Serra: «Childe estuvo muy pesaroso de no haber visto la obra de uds., personalmente suya principalmente, en los trabajos de la comisaría». ²² Formava part de les represàlies dificultar els viatges a l'estranger a través de dues mesures: el passaport o permís de sortida i les dietes. La correspondència del nostre pare mostra les dificultats en una cosa i l'altra. L'obtenció del passaport per a la sortida a Dinamarca hauria comportat mesos, i Santa-Olalla va fer gestions amb resultats positius. Els diners s'avançaren amb penes i treballs. Per carta del 12 de febrer de 1949 sabem que el nostre pare va cobrar 880 pessetes per les despeses personals fetes amb relació a la trobada de Copenhaguen. ²³

La correspondència de Serra permet observar que la represa arqueològica catalana va anar acompanyada d'un relleu que pretenia esborrar el passat i amb ell les persones d'aquesta represa, tant a nivell català com a nivell d'Estat i internacional. Els homes nous depenen a Catalunya del paper hegemònic de Martín Almagro. Aquest disposava (per fer adeptes tant entre els joves de carrera recent acabada com en el món internacional també en recomposició) de pressupost i d'un sistema de nomenaments directes catalans i estatals als museus, al marge, si calia, dels mecanismes reglamentaris del Cuerpo de Archivos, Bibliotecas y Museos. ²⁴

Un altre episodi de recomposició, que permet veure les dificultats del moment dels homes de la vella escola, és el de l'equip de la redacció, després de les dues guerres, la nostra i la mundial, dels *Fasti Archaeologici* (noticiari arqueològic internacional). El 1948 el professor M. Pallottino, de Roma, va voler engegar els *Fasti*, i es va dirigir a Serra com a única referència de la qual disposava per endegar la col·laboració dels arqueòlegs de l'Estat espanyol i li va proposar la corresponsalia hispànica. Aquest no s'hi va negar, però va considerar insuficient

22. La resposta, amb data del mateix dia, de Serra a Santa-Olalla és observar que «la culpa es de la no presencia real de vastos sectores de nuestra ciencia más allá de nuestras fronteras, a pesar de los millones que se gastan prodigamente en ellos (lo que no impide, y es un fenómeno del mismo orden y del mismo origen, que la Comisaría de Excavaciones tenga que moverse dentro de un presupuesto de 200.000 maravedises», i planteja, sense silenciar ningú, realçar la tasca de «nuestra "arqueología organizada"» a través dels *Fasti*, el noticiari arqueològic del qual parlarem.

23. Tot i que Navascués diu que es de difícil solució i n'ha parlat amb Albareda (13 d'octubre de 1948). El tema diners era tan peremptori com el tema passaport; el 25 de gener de 1950, Serra Ràfols contesta a Pallottino, que el convida a anar a Itàlia, que no té ni temps ni diners per anar-hi (25 de gener de 1950).

24. . Barcelona, 20 de desembre de 1948, Serra a Santa-Olalla.

la seva col·laboració. Sense voler, Serra es trobà al mig de la guerra entre el Museu d'Arqueologia de Barcelona (Almagro) i la Comisaria General de Excavaciones - Seminario de Historia Primitiva del Hombre de Madrid (Santa-Olalla). «Vaig estar a punt d'engegar-ho tot a passeig, tantes varen ser les intrigues de l'Almagro», escriu a San Valero el 31 de juliol de 1949, «per fer-se amb els *Fasti*. Per fi, per consell d'en Bosch Gimpera he decidit seguir». Segons explica Serra al professor Nino Lamboglia (12 d'abril de 1948), es va dir que la designació de Serra com a corresponsal havia estat «de tipo *político*, que un eminente maestro [Bosch] había impuesto mi nombre, y aunque en ello no habría más que honor para mí, ya que se trata del más eminente de nuestros prehistoriadores, lo cierto es que ha sido por mí que ha sabido tal designación. Y en fin, no creo que la política haya de interferirse en la ciencia». És més, Almagro va organitzar congressos internacionals amb l'únic objectiu de demostrar que el poder i els diners eren a les seves mans i, especialment obsequiós va ser amb Pallottino, el redactor en cap dels *Fasti*.²⁵ Serra va intentar buscar una col·laboració que satisfés els dos grups i finalment va proposar Julián San Valero per al grup de Madrid i Joan Maluquer per al grup de Barcelona.²⁶ Els conflictes entorn dels *Fasti* son prou representatius de les dificultats de recomposició del món científic després de les dues guerres mundials, amb persones desaparegudes i persones que havien perdut autoritat oficial amb el relleu de personal després de la nostra Guerra Civil.

Dins l'activitat de la represa cal incloure l'organització de la Comissaria Provincial de Excavaciones, que depenia de la Comissaria General en mans de Santa-Olalla, en guerra oberta amb els seus mateixos coreligionaris del règim. La Comissaria mereixeria un estudi, almenys pel que fa a la seva posada en marxa i el seu funcionament a Catalunya, i més en concret a la província de Barcelona. Aquí és on van interpretar un paper el baró d'Esponellà com a comissari provincial i Serra Ràfols com a professional expert. La comissaria va tenir problemes de tota mena, principalment de pressupost, i també els propis de l'època, com les restriccions de corrent elèctric (que paralitzaven les impremtes),²⁷ de paper i de subministraments diversos.

Per entendre la creació de la comissaria, que tingué un paper fonamental en la represa de l'arqueologia a Catalunya, cal situar prèviament aspectes

25. Barcelona, 16 d'octubre de 1948, Serra a Santa-Olalla.

26. Barcelona, 20 de desembre de 1948, Serra a Pallottino.

27. Barcelona, 20 de desembre de 1948, Serra a Santa-Olalla.

soterrats i enllaços anteriors a la guerra entre persones separades en idees però unides per l'arqueologia. En aquest cas van tenir un paper fonamental Epifani de Fortuny, baró d'Esponellà, i Julio Martínez Santa-Olalla. Les relacions de Serra-Ràfols amb els dos són anteriors a la guerra. En el cas de Santa-Olalla, ho explica la relació d'ambdós amb en Bosch com a mestre; en el cas del baró d'Esponellà, l'afició d'aquest per l'arqueologia, com ho verifica la seva carta en català a Serra de 13 de març del 42 on li agraeix l'enviament d'un estudi sobre el poblat ibèric del Castellet de Banyoles. Ja hem parlat del paper de Santa-Olalla en l'oferta a Serra de les excavacions de Mèrida. El juliol del 44 Epifani de Fortuny va ser designat regidor de Barcelona, cosa que afirmà haver acceptat per raons de servei.²⁸ L'any 1945, Santa-Olalla estava endegant l'organització de la comissaria provincial de Barcelona. Serra li escriu:

Si el comisario provincial fuese uno de nosotros, Colominas o yo, creo no resolveríamos nada, pues si bien pondríamos en el desempeño del cargo todo nuestro entusiasmo y los conocimientos que podamos tener, carecemos de la necesaria libertad de acción y autoridad social para sobrepujar las dificultades que suelen presentarse a todos los comisarios y más en un lugar como Barcelona. Creo que tendríamos un magnífico comisario Provincial en la persona de don Epifanio de Fortuny, baron de Esponellá.²⁹

La proposta de Serra coincidia amb la d'un germà de Santa-Olalla:

28. Barcelona, 15 de juliol de 1944: «Si alguna qualitat em reconec és la verdadera passió que he sentit sempre per la nostra ciutat i que ara m'ha portat en moments crítics a acceptar un càrrec en el que, sense cap lluiment personal ni cap ostentació de carrec o de festa, penso treballar intensament perquè Barcelona no se hagi d'averkonyir com fins avui de una sèrie d'institucions de beneficència que fan caure la cara de vergonya» i, tot seguit, s'ofereix en honor «de la nostra incomperable Barcelona».

29. «Este señor, joven y muy entusiasta de nuestros estudios», continua dient la carta de Serra a Santa-Olalla, «tiene una posición social que lo hace completamente independiente a toda influencia desfavorable. Actualmente es teniente de alcalde de Barcelona y puede decirse que es el brazo derecho del alcalde Sr. barón de Terradas, del que es íntimo amigo y que en gran parte le debe la alcaldía. Su calidad de presidente del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro y de los sindicatos agrícolas de la Provincia lo hace muy influyente en toda ella. Sus aficiones culturales derivan de una tradición familiar ya secular y al interés por la arqueología fue llevado por la existencia de una villa romana debajo de su casa solariega de Can Sant Romà en Tiana, la excavación de la cual tiene iniciada y de la que incluso publicó algo años atrás».

EVA SERRA I PUIG I BLANCA SERRA I PUIG

Acabo de recibir su carta y me apresuro a contestarle. Me ha producido gran alegría puesto que su propuesta viene a coincidir con la que la semana pasada me propuso mi hermano en Barcelona. [...] Aunque nada les hablé de este problema [escriu Santa-Olalla] (yo hubiese visto con gusto a ud. en la Comisaría Provincial de Barcelona o en su defecto a Corominas), me daba cuenta de las dificultades que están en el ánimo de todos y algunas de las cuales ud. menciona en su carta. Mi hermano Pepe, que es amigo del barón de Esponellá y que conoce sus entusiasmos arqueológicos, me propuso el nombramiento de este señor para Comisario Provincial a fin de tener cubierto el cargo y poder resolver en forma más eficaz los problemas de la Provincia de Barcelona.

El 24 de diciembre d'aquell any ja hi havia una sèrie de comissaris locals a Sabadell, a Vic i a Mataró, segons diu Santa-Olalla en la mateixa carta. El 8 de gener de 1946, Santa-Olalla anunciava el nomenament del baró d'Espone-llà com a comissari provincial i Serra esdevenia el director de les excavacions. El funcionament de la comissaria no va ser fàcil. Hi hagué problemes de tota mena, la majoria derivats de la direcció del Museu d'Arqueologia de Barcelona, és a dir, de Martín Almagro, que veié al capdavant de la comissaria uns rivals que, a més, no deixaven de ser els hereus d'en Bosch. No entrarem en detalls, però des de l'acusació de voler-se endur troballes d'excavacions a Madrid fins a la falta de pressupost que en teoria havia de venir de Governació i de l'Ajuntament de Barcelona, passant per l'espionatge de la correspondència dirigida a Serra Ràfols per part del Museu, tot indica problemes considerables. Martín Almagro va fer tot el que va poder per interferir en els treballs de la Comisaría Provincial de Excavaciones. «El viso-Rey arqueológico», escrivia Serra a Santa-Olalla l'11 de febrer del 1948, «aspira a un tinglado regional que lo ponga por encima concretamente de Esponellá».³⁰ El baró d'Espone-llà no sempre tingué les autoritats al seu costat, el pressupost era magre i les interferències constants. La comissaria tingué un bon aliat en el gironí Tomàs Carreras Artau, nomenat el 1944 ponent de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona.³¹ El problema no

30. Serra torna a titllar Almagro de virrei el dia 1 de juliol de 1949 en carta a Santa-Olalla a propòsit de les visites del marquès de Lozoya a Barcelona: «el virrey se les cuelga de los faldones y no lo deja ni un momento o cumpliendo con su papel de lacayo», i sense dir res a ningú el porta a les excavacions de la comissaria a Terrassa, de les quals no en sabia ni un borrall.

31. Sobre les dificultats amb l'Ajuntament de Barcelona i sectors afins: 28 de juny de 1946, 13 de març de 1947, 26 de març de 1947, 24 d'abril de 1947 (difamació anònima); sobre el

devia ser només intern català; tot fa entendre també que existien greus enemistats entre les diverses autoritats de l'arqueologia de Madrid i que aquestes es traslladaven a Barcelona. Potser això i la manca de pressupost expliquen que no hi hagi ben bé una documentació oficial de la comissaria. No crec que el baró d'Esponellà disposés d'una secretaria. En canvi, els papers trobats a casa –una casa que, d'altra banda, ha sofert molts incidents, des d'incendis fins a intervencions policials– fan suposar una mena de secretaria oficiosa exercida pel director general de les excavacions i unes relacions més privades que no oficials entre la comissaria provincial i la general de l'Estat.³²

Repetim, la correspondència de la Comissaria permet veure també aspectes curiosos, com el comportament sovint oficiós d'aquesta (correspondència entre cases particulars en lloc d'entre centres oficials) dins l'activitat de la burocràcia oficial; permet veure que hi havia una competència entre la xarxa de Museus d'Arqueologia i la xarxa d'Excavacions; que la xarxa d'excavacions tenia més problemes de pressupost que la xarxa de museus; que Martín Almagro tenia un comportament executiu en els nomenaments (decrets fora de qualsevol normativa) que feia ballar el cap als més joves de qualitat que estaven començant la carrera professional, des de Palol fins a Maluquer i Terradell, els quals a estones havien de *martinejar* o havien d'*almagrear* per poder-hi ser comptats. En un clima de repressió i d'esforç de supervivència, hi intervenien afinitats personals que funcionaven al marge de les idees polítiques i actuacions per amor al país i a la ciència arqueològica.

El primer que impulsà la comissaria de la mà de Serra Ràfols va ser la xarxa local sobre la base de les persones que estimaven el territori i amb més o menys formació, sovint excloses de la universitat per raons socioeconòmiques, per tal com eren les úniques capacitades, pel seu caràcter de col·laboradors entusiastes i treballadors modestos i eficaços i «sin vanidades»,³³ per evitar la desaparició de

suport de Tomàs Carreras Artau: 12 de juny de 1946. Es demana des de Barcelona que Santa-Olalla viatgi a la ciutat per consolidar la comissaria i es confia en el nou governador, ja que el baró d'Esponellà no se saludava amb l'anterior (10 de maig de 1947).

32. Santa-Olalla escriu que caldria sovintejat la correspondència oficial (31 de juliol de 1947), i Serra, que calen contactes legals (13 de desembre de 1949), si bé a Cimientos Molins i a l'arqueòleg gironí els demana usar adreces particulars. A Oliva li diuen explícitament que al Museu d'Arqueologia de Barcelona obren la correspondència: 6 d'agost de 1949 i 30 de novembre de 1952.

33. 4 de febrer de 1947. Per sort ara no passa, gràcies a l'ampliació social que hi ha hagut, almenys fins ara, de formació universitària.

EVA SERRA I PUIG I BLANCA SERRA I PUIG

troballes i garantir unes excavacions controlades. Des d'aquesta xarxa, que cal observar que era comarcal-republicana, es féu una «labor magnífica», segons paraules del mateix Santa-Olalla.³⁴ Tenim la impressió que en alguns casos es van triar les persones partint de xarxes anteriors a la guerra, com la d'Amics de l'Art Vell. Sembla ser el cas d'Igualada, on la tria passa per les connexions amb Joan Mercader, secretari del Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada. Escriu Serra (Barcelona, 10 de novembre de 1947):

Agraieixo els seus oferiments, que poden ésser molt útils en una comarca molt poc explorada arqueològicament. Precisament en la xarxa de delegats de la Comissaria d'Excavacions, que dirigeix el Sr. baró d'Esponellà, ens en manca un d'aquesta comarca, el qual disposaria per a les seves funcions de tota la força legal de la Comissaria. Tal vegada vos y els vostres amics podrien indicar-nos la persona més capacitada per a aquest lloc, que per dissort, però, no té assignat cap sou, encara que pot comptar amb un cert ajut econòmic si alguna exploració el requereix. El vostre vice-president, Sr. Pere Borràs, bon amic meu, també havia estat el representant o president dels Amics de l'Art Vell a Igualada, lloc en el qual havia desenvolupat una tasca meritíssima. Tal vegada que n'hi perlessiu i ell, tant coneixedor de la comarca i de la seva gent, podria fer alguna indicació que seria immediatament atesa, doncs, no tinc dubte que seria encertada.

El lloc jugat pels pagesos en la realitat arqueològica obligava a unes relacions de confiança molt properes, i res millor que les persones amb arrels comarcals. La resposta de Mercader no es féu esperar: va proposar com a delegat comarcal d'Igualada el senyor Antoni Borràs i Quadres, cap de la secció arqueològica del Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada.³⁵ En carta al senyor

34. 17 de març de 1947.

35. Igualada, 27 de setembre de 1947: «Distingit senyor i amic, Atenent a la suggerència per V. formulada en la seva lletra del 20 del corrent de que fos proposat per nosaltres el nom de la persona més indicada per ésser nomenada per la Comissaria d'Excavacions com a Delegat seu en la Comarca d'Igualada, vaig sotmetre-ho a deliberació del Centre d'Estudis Comarcals i ahir mateix va prendre's l'acord, a proposta del nostre vice-president Sr. Borràs Estruch de designar al Sr. Antoni Borràs i Quadres, cap de la secció d'Arqueologia. Es tracta d'una persona molt competent en la matèria i a més de molta activitat. Va ésser ell qui l'any 1935 va descobrir les primeres senyals arqueològiques d'un poblat ibero-romà al Vilar del Met (Vilanova del Camí, prop d'Igualada), restes de fonaments (en un rudiment d'excavació que llavors va ésser empresa i abundància de ceràmica (aretina principalment) i monedes. De tot això en té moltes fotografies i

E. Martínez Passapera, de Lloret de Mar, de 27 de novembre de 1948, Serra explica què és el carnet de col·laborador:

Estimat amic, efectivament, la Comissaria Provincial d'Excavacions Arqueològiques de Barcelona ha gestionat de la Comissaria General de Madrid [...] nomenaments de col·laborador i expedició dels carnets corresponents per a totes les persones, residents en la seva major part fora de Barcelona, que l'ajuden en les seves tasques. El comissari Provincial, que porta la seva tasca amb el màxim entusiasme, malgrat no tractar-se d'un especialista, és el Sr. Epifani de Fortuny, baró d'Esponellà. Jo sóc el director d'Excavacions de la Comissaria. El carnet és un document complementari del nomenament de col·laborador i que acredita aquest darrer. Serveix per a visitar gratuïtament museus i excavacions oficials i viatjar, requerir l'ajut de les autoritats en matèria arqueològica, etc. Comporta les seves obligacions, especialment posar en coneixement de la Comissaria les noves descobertes, les notícies que en qualsevol forma hagin arribat a oïdes del col·laborador, etc. El vostre cas és exactament el de la majoria dels nostres col·laboradors, és a dir, el d'una persona entusiasta, resident fora de la capital i que vol mantenir contacte amb els altres estudiosos. Aquest contacte nosaltres l'estimulem amb una reunió anyal, que des de 1946, en què va ésser creada la comissaria, ha tingut lloc dues vegades, la primera a Barcelona i la segona a Sabadell. La tercera està prevista a Mataró. Només hi ha un inconvenient, que, com que això va per «provincies»..., Lloret pertany a la «Província de Gerona» [...] No sé com podríem salvar-ho. Tal vegada designant-vos col·laborador sense fixar el lloc de residència, com n'hi han alguns. Heu fet alguna nova troballa? Ara recordo em vàreu parlar d'unes possibles excavacions en un dels poblats de Lloret. S'han arribat a fer?

El 27 de setembre del 48 es dirigia a Josep Pons Guri, d'Arenys de Mar:

Estimat amic, s'ha rebut de Madrid designació de col·laborador de la Comissaria d'Excavacions a nom vostre, que tinc el gust d'adjuntar-vos. Dintre d'uns quinze dies hauríeu de passar per l'alcaldia per a què us posin al dors la diligència de presa de possessió de càrrec. No abans perquè el comissari provincial és fora

mostres i molt aviat V. podrà conèixer-ho perquè el Sr. Borràs i Quadres té projectada la lectura a Barcelona d'una comunicació. Agraïxo en nom dels meus companys la deferència que V ha tingut amb nosaltres i afectuosament el saluda el seu amic servidor Joan Mercader secretari general».

EVA SERRA I PUIG I BLANCA SERRA I PUIG

de Barcelona i per aquesta causa no puc trametre a l'alcalde l'ofici notificant-li el vostre nomenament i dient-li que us dongui possessió. El carnet encara no l'he rebut. Tant aviat com el tingui us el faré a mans.

Quan es parla d'entusiasme no és cap retòrica. Antoni Jonch, de Granollers, n'és un exemple quan el 3 de febrer de 1949, sabent que hi ha manca de diners, escriu: «sempre ens trobem igual, més cal fer el que bonament es pugui, potser Déu ens ho tindrà en compte i allà al cel ens deixarà trobar un terreny net de preocupacions burgeses i amb estratigrafia complerta des de la prehistòria fins al temps actuals, seria el paradís de l'arqueòleg». En carta a Santa-Olalla de 13 de desembre, Serra es lamenta que la comissaria de Barcelona té recursos ridículs: «Cuando se piensa que Ampurias solo, tiene un presupuesto del orden de todas la excavaciones de España hay parar tirarse de los pelos».

Hom pot observar que Serra-Ràfols usa el castellà amb Santa-Olalla i el català amb tots els delegats comarcals de la Comissaria Provincial de Excavaciones de Barcelona des del primer dia. El baró mateix d'Esponellà es planteja fer una conferència a Mataró en català, si bé vol estar segur que això no provocarà «cap dificultat en el sentit dels permisos que calgui obtenir per a imprimir-ho» (Serra a Marià Ribes de Mataró, 22 d'agost de 1948); Ribes contesta que el «director de premsa i propaganda ens ho deixa fer i farà els ulls grossos» (Mataró, 11 de setembre de 1948). És interessant observar l'ús del català per Serra també a l'estranger mediterrani a excepció de França, en què usa el francès, llengua que també usa a les instàncies anglosaxones. Però usa el català en la correspondència amb italians i amb portuguesos; d'aquests darrers n'enveja la independència.³⁶ D'altra banda, no sols entre els col·laboradors catalans hi ha una elevada consciència catalanista, sinó que també entre alguns col·legues estrangers hi aflora una consciència més històrica que no estatalista. L'11 de maig del 48, el professor Nino Lamboglia, de l'Istituto di Studi Liguri (Museo Bicknell, Bordighera), acaba la seva carta amb la següent frase: «Spero di vederlo nella prossima estate in occasione del Convegno italiano-franco-spagnolo, e più precisamente ligure-povenzale-catalano che stiamo organizzando».

No volem anar més enllà dels anys quaranta. Només, per acabar, indiquem que fou en els anys cinquanta que Duran i Sanpere avalà la designació de Serra-

36. Al professor Cardoso, 20 de desembre de 1949. La seva posició sobre la llengua, també a Pallottino (9 i 25 de gener de 1950) a propòsit de la llengua dels *Fasti*.

Ràfols per a les excavacions de la muralla de Barcelona, ciutat en la qual ja havia fet excavacions a Montjuïc abans de la guerra. Aquests anys ja haurien de ser objecte d'una altra aproximació.

En resum, els anys quaranta revelen primer una repressió directa (sense feina i sense sou) i després la represa de les relacions anteriors a la guerra i, a través d'aquesta represa, l'atribució de les excavacions de Mèrida. La represa té una triple direcció: catalana, estatal i internacional, i verifica que pràcticament fins després de la Segona Guerra Mundial no es reprenen les relacions científiques; a partir de llavors s'observa el reconeixement internacional de Serra-Ràfols, negat però per la majoria dels nous homes de l'arqueologia espanyola. Els obstacles es manifesten en les interferències, en el joc amb els permisos de sortida i en el pressupost. Finalment, la creació de la Comissaria Provincial de Excavaciones de Barcelona, sota el paraigua Santa-Olalla - Baró d'Esponellà, és aprofitat per Serra-Ràfols per endegar i formar una xarxa comarcal d'aficionats a l'arqueologia que és una autèntica xarxa patriòtica, mal vista i sospitosa en tot moment per la direcció del Museu d'Arqueologia de Barcelona, que en ella hi veu la continuïtat de l'escola de Bosch Gimpera. El Noucentisme truncat intentava refer-se: Duran i Sanpere amb les cròniques de Barcelona des de la ràdio, el nostre pare des de la xarxa de la comissaria d'excavacions, Josep Iglésies des de les trobades dels centre comarcals d'estudiosos i tants altres que van col·laborar a la represa del país. Aquesta és la lliçó que ens donà, entre d'altres, el nostre pare.